

Mgr Kinga Wojcieszek
Instytut Psychologii
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Warszawa

Jak dzieci rozumieją wartości mierzone przy pomocy obrazkowej metody PBVS-C?

I. Teoretyczne podstawy badań

1. Teoria wartości Teoria Shaloma H. Schwartza

Teoria Shaloma H. Schwartza (1992; Schwartz i in, 2012) jest powszechnie znaną propozycją interpretacji wartości w psychologii. Została pozytywnie zweryfikowana w wielu analizach empirycznych (Bilsky, Janik, Schwartz, 2011; Ciecuch, 2013; Ciecuch, Schwartz, Davidov, 2015; Davidov, Schmidt, Schwartz, 2008).

Schwartz definiując wartości, wyróżnia sześć ich właściwości.

Wartości:

- 1) są przekonaniem powiązanych z emocjami;
- 2) dotyczą pożądanego przez ludzi celu, traktowanego jako motywacja działania;
- 3) są niezależne od kontekstu sytuacyjnego;
- 4) uczestniczą w procesie selekcji i oceny zdarzeń oraz przy wyborze działań;
- 5) charakteryzują się porządkiem hierarchicznym, który odzwierciedla względnie stały system preferencji;
- 6) kierują zachowaniem poprzez cały system (nie pojedynczą preferencją) (Ciecuch, Zaleski, 2011; Schwartz, 1992).

Odwołując się do motywacyjnego podłoża, Schwartz (1992) wyróżnił 10 typów wartości, są to: kierowanie sobą, stymulacja, hedonizm, osiągnięcia, władza, bezpieczeństwo, przystosowanie, tradycja, życzliwość i uniwersalizm. Definicje wyróżnionych typów znajdują się w tabeli 1.

**ALKOHOL - UŻYWANIE, NADUŻYWANIE, UZALEŻNIENIE.
KSZTAŁTOWANIE WŁAŚCIWYCH POSTAW**

Tabela 1. Dziesięć typów wartości w teorii Schwartza (1992) (źródło: Ciecuch, Harasimczuk, Döring (2010))

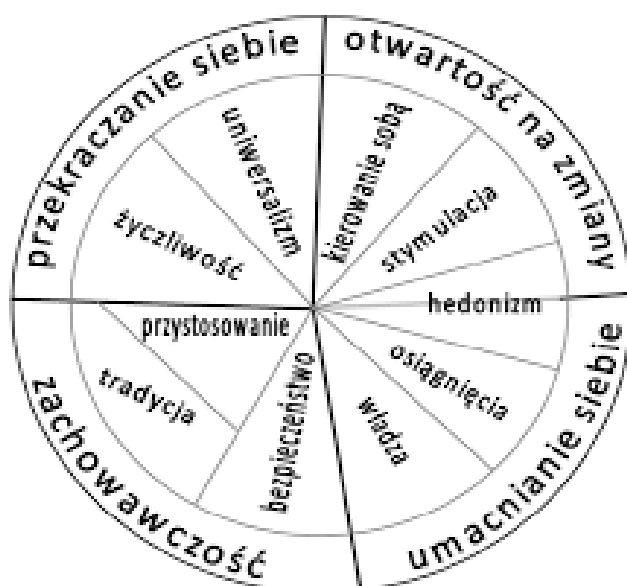
Wartość	Definicja
Uniwersalizm	Zrozumienie, uznanie, tolerancja, troska o dobro wszystkich ludzi, ochrona przyrody, sprawiedliwość, pokój, mądrość
Życzliwość	Troska o dobro najbliższych, rodziny, przyjaciół; przyjaźń, miłość
Tradycja	Szacunek, akceptacja i zaangażowanie w kultywowanie zwyczajów i idei religii lub kultury
Przystosowanie	Powstrzymywanie się od działań, skłonności i pobudek mogących niepokoić lub ranić innych oraz naruszać społeczne oczekiwania lub normy; szacunek wobec starszych
Bezpieczeństwo	Bezpieczeństwo osobiste, rodziny, przyjaciół, narodu; harmonia i porządek społeczny
Władza	Status i prestiż społeczny, kontrola lub dominacja nad ludźmi i zasobami
Osiągnięcia	Osobisty sukces osiągany przez okazywanie kompetencji odpowiadających standardom społecznym
Hedonizm	Dążenie do przyjemności; zaspokajanie własnych organicznych potrzeb
Stymulacja	Poszukiwanie nowości i wyzwań; dążenie do ekscytującego życia
Kierowanie sobą	Niezależność w myśleniu i działaniu, autonomiczne podejmowanie decyzji, kreatywność, wolność

W konsekwencji dalszych analiz teoretycznych i empirycznych niektóre wartości zostały dodatkowo podzielone i ostatecznie wyróżniono 19 wartości (Schwartz i in., 2012): osiągnięcia, hedonizm, stymulacja, kierowanie sobą w działaniu, kierowanie sobą w myśleniu, uniwersalizm – tolerancja, uniwersalizm ekologiczny, uniwersalizm społeczny, życzliwość – troskliwość, życzliwość – niezawodność, pokora, przystosowanie do innych, przystosowanie do reguł, tradycja, bezpieczeństwo społeczne, bezpieczeństwo osobiste, prestiż, władza nad zasobami i władza nad ludźmi. Przesłanką do modyfikacji było twierdzenie, że

wartości tworzą kontinuum, a więc można podzielić to kontinuum na mniejsze obszary.

W teorii Schwartza (1992) kluczowe są reguły usytuowania wartości na kole. Zasady te odnoszą się do współwystępowania wartości podobnych i wzajemnego wykluczania się wartości skonfliktowanych w jednym działaniu. Reguły wyrastają z twierdzenia o motywacyjnych celach, które są podstawą typów wartości. Rozmieszczenie typów wartości organizuje zasada podobieństwa i przeciwieństwa, co można przedstawić na kole. Model kołowy został przedstawiony na rysunku 1.

Rysunek 1. Kołowy model wartości według koncepcji Schwartza (1992)

Wartości, które znajdują się blisko siebie na kole, są możliwe do współrealizowania, gdyż są motywacyjnie zbieżne (np. uniwersalizm i życzliwość). Wartości leżące naprzeciwko siebie na kole należą do przeciwstawnych wymiarów, wykluczają się i nie są możliwe do współrealizowania w jednym działaniu (np. przystosowanie i kierowanie sobą).

Wyróżnione wartości można pogrupować w dwa wymiary: przekraczanie siebie – umacnianie siebie oraz otwartość na zmiany – zachowawczość. 10 typów wartości jest przyporządkowanych do czterech grup wartości. Do przekraczanie siebie należą: uniwersalizm i życzliwość. Umacnianie siebie zawiera osiągnięcia

i władzę. Do zachowawczości należą: bezpieczeństwo, przystosowanie i tradycja. Otwartość na zmiany obejmuje stymulację i kierowanie sobą. Hedonizm należy zarazem do otwartości na zmiany i umacnianie ja.

2. Wartości w okresie dzieciństwa

Na gruncie teorii Schwartza (1992, Schwartz i in., 2012) prowadzone były badania w różnych grupach wiekowych. Dotąd koncentrowano się głównie na badaniach wśród osób dorosłych i w okresie dorastania.

W ostatnich latach badacze przeprowadzili analizy, które potwierdziły, że również u adolescentów i dzieci struktura wartości przybiera kształt koła (Bilsky i in., 2005; Bubeck i Bilsky, 2004; Ciecuch, 2013; Ciecuch, Harasimczuk, Döring, 2010; Döring, 2010; Döring i in., 2015). Badania wartości w okresie dzieciństwa wiążą się jednak z wieloma problemami (Ciecuch, 2013). Pierwszy problem to pytanie, czy w ogóle uzasadnione teoretycznie jest zajmowanie się abstrakcyjnym konstruktem, jakim są wartości, w okresie dzieciństwa. Ciecuch (2013) uzasadniał, że na gruncie teorii wartości Schwartza możliwa jest taka interpretacja wartości, która umożliwia również badania wartości w okresie dzieciństwa. Kluczem jest rozróżnienie poziomu poznawczego i motywacyjnego w definiowaniu wartości przez Schwartza (1992, Schwartz i in., 2010). Wartości w takim ujęciu są motywacyjnymi celami, dla których wykształciły się reprezentacje poznawcze (Ciecuch, 2013). Oznacza to, że najpierw pojawiają się motywacyjne siły, np. potrzeba stymulacji, motywacja do poszukiwania doznań, a dopiero potem pojawia się przekonanie, że ważne jest poszukiwanie nowości w życiu, robienie czegoś emocjonującego i dążenie do ekscytującego życia. W związku z tym, badając wartości dzieci, warto położyć akcent na aspekt motywacyjny.

Drugi problem można sformułować w formie pytania: czy dane zebrane za pomocą kwestionariuszy samoopisowych są wiarygodnym źródłem wiedzy o preferowanych wartościach w dzieciństwie? (Ciecuch, 2013; Bubeck, Bilsky, 2004). Nawiązując do teorii Piageta (1960), osoby w okresie dzieciństwa potrafią realizować operacje umysłowe na materiale konkretnym. Dlatego badanie wartości ujmowanych jako ponadsytuacyjne abstrakcyjne cele nie jest możliwe. Empiryczną propozycją rozwiązania tego problemu jest badanie wartości jako konkretnych celów lub motywacji. Döring (2010) skonstruowała narzędzie dostosowane do zdolności poznawczych dzieci. Jest to obrazkowy kwestionariusz *Picture-Based Value Survey for Children* (PBVS-C). W narzędziu PBVS-C został wykorzystany obrazkowy materiał konkretny, co ułatwia osobom badanym różnicowanie i sytuowanie wartości

w hierarchii. Dzięki formie w jakiej wartości są przedstawione dzieciom, osoby badane mogą łatwiej dokonać wyboru preferencji tego, co jest dla nich ważne.

Podsumowując, rozwiązaniem pierwszego problemu jest badanie motywacyjnego znaczenia wartości dzieci, a rozwiązaniem drugiego problemu jest odpowiednia forma narzędzia jako obrazkowego pomiaru wartości. Ale pojawia się pytanie – czy na pewno kwestionariusz obrazkowy mierzy to, co ma mierzyć?

3. Metoda *cognitive interviewing* jako sposób analizy znaczenia pozycji kwestionariuszowych

Jedną z metod poszukiwania odpowiedzi na powyższe pytanie jest tzw. metoda *cognitive interviewing* (Boeije, Willis, 2013; Buers i in., 2014; Foddy, 1996; Latcheva, 2011; Presser i in., 2004; Willis, 2005). Metoda służy do wydobycia znaczenia, jakie osoby badane nadają itemom kwestionariuszowym. Ma na celu ocenę, czy pytania w kwestionariuszu są zrozumiałe i interpretowane zgodnie z intencją badacza. *Cognitive interviewing* pełni funkcję „sprawdzenia pytania” (Willis, 2005). Ma zastosowanie na każdym etapie procesu odpowiadania przez badanego. Tymi etapami są: 1) rozumienie i interpretowanie pytania, o jakie osoba badana jest pytana, 2) wydobywanie znaczących informacji z pamięci, 3) tworzenie odpowiedzi (integrowanie informacji w całościową ocenę) i 4) relacja z tej oceny dopasowana do kategorii odpowiedzi na skali (Foddy, 1996; Latcheva, 2011; Willis, 2005).

Boeije i Willis, (2013), Latcheva (2011) i Willis (2005) opisują dwie techniki zbierania informacji dla oceny itemu: 1) ogólne dociekanie (*general probing*) - dogłębne, wnikliwe badanie – szczegółowe wyjaśnienie badanego, o co mu chodziło oraz i 2) głośne myślenie (*think-aloud*) – opisywanie wszystkiego, co przychodzi na myśl, w trakcie konstruowania przez osobę badaną odpowiedzi na pytania.

Latcheva (2011) proponuje uznanie *cognitive interviewing* jako empirycznego narzędzia umożliwiającego ocenę jakości pomiaru i zgodności z uprzednim konstruktem teoretycznym. Metoda *cognitive interviewing* została przyjęta jako inspiracja w badaniach prezentowanych w niniejszym artykule. W badaniu metoda została wykorzystana do tego, aby sprawdzić czy dzieci rozumieją itemy kwestionariuszowe PBVS-C zgodnie ze znaczeniem teoretycznie im przypisanym.

Döring (2008) w swojej pracy doktorskiej przeprowadziła badania jakościowe we wstępnym etapie procesu tworzenia narzędzia PBVS-C. Autorka przeprowadziła

wywiady z dziećmi. Podczas rozmowy dzieci opowiadały o refleksjach związanych z obrazkami (np. odpowiadały na pytania, co się dzieje na obrazku?; co robi osoba na obrazku?; jak można zatytułować obrazek?). Są to dotychczas jedyne badania jakościowe dotyczące rozumienia obrazków i wartości przez dzieci, przeprowadzone w Niemczech i opublikowane wyłącznie w pracy doktorskiej.

Uzupełnienie PBVS-C o element jakościowy w innych krajach, w wypadku tych badań – w Polsce, może pokazać, czy przekonania dzieci na temat tego, co jest dla nich ważne w życiu są zgodne z tym, co jest mierzone przy pomocy PBVS-C, czyli co jest przedstawione na obrazkach i co zostało scharakteryzowane w modelu Schwartz'a (1992).

II. Badania własne

1. Problem badań

Doniesienia z badań sugerują, że jest możliwe i uzasadnione badanie wartości w okresie dzieciństwa (Cieciuch, 2013; Cieciuch i in., 2010; Bubeck, Bilsky, 2004; Döring i in., 2015). Dotychczasowe wyniki badań wskazują, że już w okresie dzieciństwa odtwarza się struktura zasadniczo zgodna z uniwersalną strukturą kołową, choć możliwe są również pewne odstępstwa od zakładanego modelu kołowego (Cieciuch, 2013; Cieciuch i in., 2010; Döring i in., 2010; Döring i in., 2015). Dotychczas nie zaprezentowano w literaturze wyjaśnienia znalezionych odstępstw ani nie pokazano, czy dzieci rozumieją itemy obrazkowe zgodnie z teoretyczną intencją. Można się spodziewać, że część znalezionych odstępstw jest konsekwencją różnego sposobu rozumienia obrazków przez dzieci.

Wyniki badań odnoszących się do struktury wartości w okresie dzieciństwa (Cieciuch, 2013; Cieciuch i in., 2015; Bilsky, i in., 2005, Döring i in., 2010, Bubeck, Bilsky, 2004) oraz sugestie z badań dotyczących *cognitive interviewing* (Latcheva, 2011; Presser i in., 2004; Willis, 2005; Boeije, Willis, 2013; Buers i in., 2014; Foddy, 1996) skłoniły do postawienia trzech hipotez:

Hipoteza 1. W okresie późnego dzieciństwa (u badanych dzieci z pierwszej klasy szkoły podstawowej) struktura wartości przybiera kształt zbliżony do struktury kołowej z rozróżnialnymi kilkoma typami wartości, uporządkowanymi według wymiarów: otwartość na zmiany – zachowawczość oraz przekraczanie siebie – umacnianie siebie.

Istnienie struktury kołowej z odtworzonymi czterema wymiarami zostało potwierdzone w badaniach w późnym dzieciństwie (Cieciuch, 2013; Cieciuch i in., 2016; Cieciuch i in., 2013; Cieciuch i in., 2010; Döring i in., 2015).

Hipoteza 2. Na poziomie grup wartości najwyższej w hierarchii wartości dzieci sytuuje się przekraczanie siebie, kolejno pojawia się: zachowawczość, otwartość na zmiany, a najniżej jest umacnianie siebie.

Hipoteza druga jest oczekiwaniem replikacji wyników. W dotychczasowych wynikach w hierarchii wartości dzieci najwyższej sytuuje się przekraczanie siebie, najniżej umacnianie siebie, a po środku jest zachowawczość i otwartość na zmiany (Cieciuch, 2013; Cieciuch i in., 2013; Döring i in., 2015).

Hipoteza 3. Uzasadnienia wyborów wartości są zasadniczo zgodne ze znaczeniem wartości w modelu Schwartza (1992) oraz operacjonalizacją w narzędziu PBVS-C (Döring i in., 2010).

2. Procedura badawcza

Procedura badawcza obejmowała dwa etapy. W pierwszym etapie zastosowano Obrazkowy Pomiar Wartości Dzieci (PBVS-C), w polskiej adaptacji Cieciucha, Harasimczuk i Döring (2010). Drugi etap polegał na wywiadzie, w którym dzieci przedstawiały swoje uzasadnienia wyboru wartości w narzędziu PBVS-C. Najpierw zostanie scharakteryzowany kwestionariusz PBVS-C. Następnie zostanie omówiony wywiad.

3. Narzędzie badawcze

PBVS-C jest narzędziem samoopisowym. Składa się z instrukcji, arkusza odpowiedzi i dwudziestu naklejek. Każdemu typowi wartości odpowiadają dwie ilustracje. Każdy rysunek przedstawia bohatera w różnych sytuacjach. Pod rysunkami są tytuły sugerujące znaczenie obrazka. Najpierw badani wybierają z puli 20 obrazków te, które przedstawiają to, co jest najbardziej ważne, potem to, co jest najmniej ważne. Zadaniem osób badanych jest uporządkowanie dwudziestu obrazków według przyznanej im wagi (od *bardzo ważne*, do *w ogóle nieważne*) na wyznaczonych polach arkusza odpowiedzi. W arkuszu odpowiedzi w kwestionariuszu są 2 pola na „bardzo ważne”, 4 pola na „ważne”, 8 pól na itemy w środkowym rzędzie, 4 pola na „nieważne” i 2 pola na „w ogóle nieważne”.

Walorem tego sposobu pomiaru jest to, że abstrakcyjne znaczenie wartości jest przetłumaczone na zachowania w codziennych sytuacjach, zatem dzięki swojej konkretności jest dostosowane do możliwości poznawczych dzieci. Tabela 2. zawiera tytuły obrazków wraz z informacją, jakiej wartości w modelu Schwartz są wskaźnikiem.

Właściwości psychometryczne PBVS-C raportowane w literaturze dla dzieci w wieku 7-12 lat są bardzo dobre (Cieciuch, Harasimczuk, Döring 2010).

Tabela 2. Tytuły ilustracji w kwestionariuszu PBVS-C wraz z przyporządkowaniem ich do właściwych wartości

Item	Tytuł obrazka	Wartość
ac1	być najlepszym	osiągnięcia
ac2	pokazywać, co umiem	
be1	pomagać innym	życzliwość
be2	sprawić innym radość	
co1	stosować się do reguł	przystosowanie
co2	być taki jak inni	
he1	cieszyć się życiem	hedonizm
he2	sprawić sobie przyjemność	
po1	być silnym i bogatym	władza
po2	być przewodnikiem	
sd1	odkrywać coś nowego	kierowanie sobą
sd2	mieć fantazję i ciekawe pomysły	
se1	czuć się bezpiecznie	bezpieczeństwo
se2	chronić się przed niebezpieczeństwem	
st1	przeżywać przygody	stymulacja
st2	robić coś emocjonującego	
tr1	myśleć o Bogu	tradycja
tr2	słuchać o tym, jak było kiedyś	
un1	przyjaźnić się z obcymi	uniwersalizm
un2	troszczyć się o przyrodę	

Kolejnym elementem metody pomiaru była seria pytań, które brzmiały: *A teraz pomyśl, czemu wybrałeś te obrazki. Dlaczego to jest bardzo ważne dla Ciebie?*

A teraz pomyśl, czemu wybrałeś te obrazki. Dlaczego to w ogóle nie jest dla Ciebie ważne?

Pytania te zostały zadane po wybraniu przez osoby badane wartości odpowiednio w 1 i 5 rzędzie - czyli po wyborze obrazków w rzędzie *bardzo ważne* i *w ogóle nieważne*. Na końcu badania zostało sformułowane pytanie: *Czy chciałbyś jeszcze coś opowiedzieć o wybranych przez siebie obrazkach?*

Pytania te miały na celu wydobycie informacji, jak dzieci rozumieją itemy kwestionariuszowe. Propozycja ta wyrasta z metody *cognitive interviewing* (Boeije, Willis, 2013; Foddy, 1996; Latcheva, 2011; Willis, 2005). W badaniach własnych metoda została zastosowana po to, by zbadać stopień zgodności między sposobem interpretowania itemów przez osoby badane a tym, jakie znaczenie nadali wartościom autorzy modelu i jaką operacjonalizację wartości przyjęli autorzy narzędzia.

4. Osoby badane i przebieg badania

Badania objęły dzieci w młodszym wieku szkolnym (późne dzieciństwo) w wieku 7-8 lat. Badania przeprowadzono w grupie 20 uczniów uczęszczających do pierwszej klasy szkoły podstawowej w miejscowości w województwie mazowieckim. Badania odbywały się podczas godzin lekcyjnych. Zostały zrealizowane w formie indywidualnej. Panowała cisza i spokój, co sprzyjało skupieniu dzieci na zadaniu. Osoby badane ujawniały duże zaangażowanie. Przyjazna forma sprawiała, że dzieci bardzo chętnie brały udział w badaniu i odpowiadały na pytania dotyczące uzasadnienia wybranych przez siebie wartości.

5. Analizy statystyczne

W celu zweryfikowania struktury wartości, zastosowano skalowanie wielowymiarowe MDS, przeprowadzone za pomocą procedury PROXSCAL w programie SPSS22. Metoda ta pozwala dokonać analizy relacji między zmiennymi za pomocą graficznego przedstawienia tych zależności w przestrzeni określonej przez daną liczbę wymiarów. Badacz sprawdza czy ułożenie punktów reprezentujących itemy lub wartości odpowiada porządkowi kołowemu zakładanemu teoretycznie. Dodatkowym wskaźnikiem dobroci dopasowania jest Stres-1.

Drugi etap polegał na analizie badań jakościowych. Jednostką analizy była każda wypowiedź dziecka przy obrazkach *bardzo ważne* oraz obrazkach *w ogóle nieważne*. W kwestionariuszu dzieci musiały zakwalifikować dwa obrazki (itemy) do tych kategorii, co łącznie dało cztery wypowiedzi. Analizowano zatem cztery uzasadnienia dla każdej osoby badanej. Uzasadnienia analizowano kategoryzując je w sposób opisany poniżej. Wyróżniono dwie główne kategorie oraz sześć szczegółowych.

Analiza danych uzyskanych za pomocą metody *cognitive interviewing* polegała na zakwalifikowaniu uzasadnień do jednej z sześciu następujących kategorii.

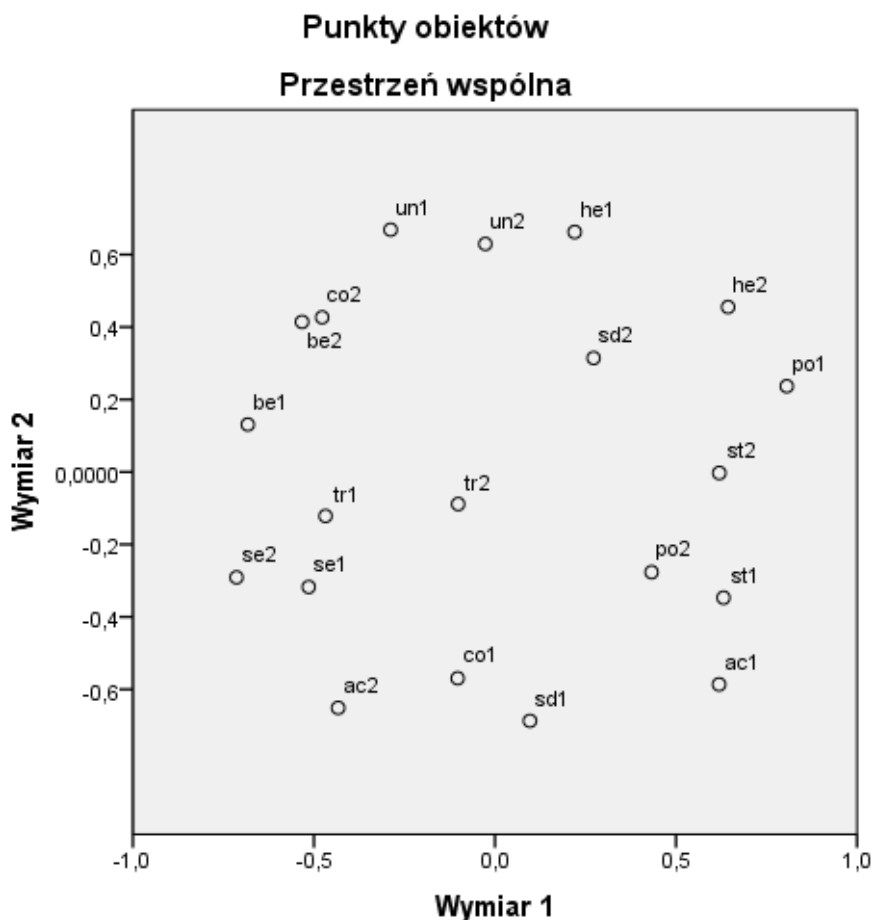
- 1) *Zgodność z jedną z dziesięciu wartości*, co oznacza że treść uzasadnienia jest zgodna z itemem obrazkowym zgodnie z jego definicją na poziomie 10 typów wartości.
- 2) *Zgodność z jedną z czterech wartości wyższego rzędu* oznacza, że treść uzasadnienia odpowiada wartości wyższego rzędu, do której należy dany typ wartości. Możliwa więc była sytuacja, że dziecko podawało wyjaśnienie swojego wyboru odwołując się do definicji wartości wyższego rzędu, do której należy dany typ wartości.
- 3) *Zgodność z wartością sąsiadującą* oznacza, że treść uzasadnienia odnosi się do innej wartości sąsiadującej na kole konstytuowanym przez 10 wartości.
- 4) *Negacja – odniesienie do wartości przeciwstawnej (jednej z dziesięciu wartości lub jednej z czterech wartości wyższego rzędu)* - oznacza, że osoba badana podawała uzasadnienie, którego treść sugerowała odniesienie się do przeciwstawnej wartości wyższego rzędu lub przeciwstawnego typu wartości w modelu kołowym.
- 5) *Niezgodne – inny sens, inna wartość* oznacza, że osoba badana przedstawia sposób rozumienia itemu inny niż został założony przez autora modelu i narzędzia.
- 6) *Niezgodne – wypowiedź chaotyczna*, oznacza, że wypowiedź jest niespójna, chaotyczna lub wielowątkowa.

Analizowano każde uzasadnienie klasyfikując je do tych kategorii według systemu „1” i „0” (jeśli spełniało kryteria danej kategorii, było oznaczane „1”; jeśli nie mieściło się w definicji danej kategorii, było oznaczane „0”). W ten sposób zostały ocenione wszystkie uzasadnienia. Podsumowanie liczbowe wykonano dla każdego itemu, sumując liczbę wypowiedzi zgodnych oraz niezgodnych.

6. Uzyskane wyniki

Struktura wartości osób badanych uzyskana w skalowaniu wielowymiarowym (MDS) została przedstawiona na rysunku 2.

Rysunek 2. Skalowanie wielowymiarowe 20 itemów PBVS-C w grupie 7–8-latków

(Stres1=0,27).

Skróty itemów są wyjaśnione w tabeli 2. Liczba za skrótem oznacza numer itemu zgodnie z tabelą 2.

Analiza danych wskazuje na kilka problemów. Jeden z nich dotyczy zróżnicowania struktury wartości. W MDS na itemach jest możliwe wydzielenie pięciu grup wartości: Są to: uniwersalizm, życzliwość, tradycja połączona z bezpieczeństwem, osiągnięcia i władza połączona ze stymulacją oraz hedonizmem. Kolejny dotyczy usytuowania i zgrupowania itemów, które nie powinny znaleźć się obok siebie. Analizy pokazały, że są źle ulokowane itemy wartości: przystosowanie i kierowanie sobą (osobno itemy: co1 i co2 oraz sd1 i sd2). Ujawniły się zatem nieuzasadnione rozmieszczenia pojedynczych itemów.

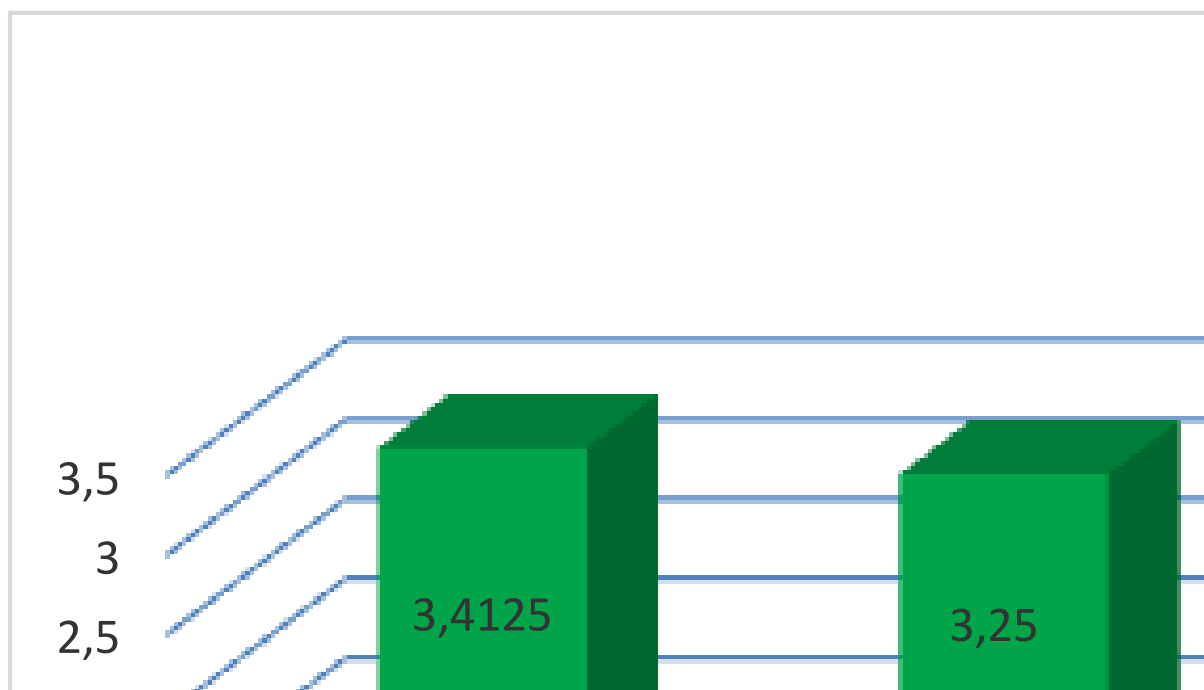
Można zaobserwować pewne odstępstwa w empirycznej kolejności i układzie wartości od założonego teoretycznie modelu kołowego. W układzie typów wartości są to następujące odchylenia:

- 1) Wartość kierowania sobą jest źle ulokowana na kole – połączyły się typy wartości, które nie powinny sytuować się w bezpośrednim sąsiedztwie na kole wartości.
- 2) Wartość kierowania sobą połączyła się z wartością osiągnięć i wartością bezpieczeństwa.
- 3) Osiągnięcia zamieniły się miejscami z władzą i stymulacją.
- 4) Hedonizm zamienił się miejscem ze stymulacją.

Mimo powyższych odstępstw w całej badanej próbie ujawniła się jednak dominacja wartości na dwóch wymiarach: umacnianie siebie – przekraczanie siebie oraz otwartość na zmiany – zachowawczość. Hipotezę pierwszą można zatem uznać za potwierdzoną jedynie częściowo.

W celu weryfikacji hipotezy drugiej dokonano pomiaru preferencji wartości. Wyniki zostały zamieszczone na rysunku 3.

Rysunek 3. Analiza preferencji wymiarów wartości zmierzonych PBVS-C w grupie 7–8-latków

Na rysunku 3. wymiary wartości są uporządkowane od najwyższej cenionych do najniższej preferowanych w grupie osób badanych. Wyniki pokazały, że w hierarchii wartości dzieci najwyższej sytuuje się przekraczanie siebie. Drugim najwyższej cenionym wymiarem jest zachowawczość. Najniższej w hierarchii wartości jest wymiar umacnianie siebie.

W celu weryfikacji hipotezy trzeciej dokonano analizy uzasadnień wyboru wartości według kategorii zgodnych i niezgodnych opisanych wcześniej. Wyniki osób badanych są zamieszczone w tabeli 3. Przedstawione dane pokazują, że uzasadnienia wyborów wartości są zasadniczo zgodne ze znaczeniem wartości w modelu Schwartza (1992) oraz operacjonalizacją w narzędziu PBVS-C (Döring i in., 2010).

W całej badanej próbie ujawniła się zdecydowana przewaga uzasadnień należących do kategorii zgodnych ze znaczeniem wartości w modelu Schwartza i współpracowników (2012) oraz operacjonalizacją w narzędziu PBVS-C. Wypowiedzi, które uznano za zgodne było 212 (81%). Wśród wypowiedzi znalazły się jednak również takie, które zostały przyporządkowane do kategorii niezgodnych. Takich treści było 50 (19%).

Tabela 3. zawiera podsumowanie liczbowe dla kolejnych itemów - liczba uzasadnień dla każdej z wyróżnionych kategorii oraz dane (%) w ramach uzasadnień dla danego itemu

Kategorie uzasadnień									
item	1)	2)	3)	4)	Liczba uzasadnień zgodnych i dane (%) w ramach uzasadnień dla danego itemu	5)	6)	Liczba uzasadnień niezgodnych i dane (%) w ramach uzasadnień dla danego itemu	Liczba uzasadnień dla danego itemu
ac1	7	7	6	2	22 (92%)	2	0	2 (8%)	24
ac2	2	2	1	1	6 (75%)	1	1	2 (25%)	8
be1	7	7	5	1	20 (83%)	4	0	4 (17%)	24
be2	3	3	3	0	9 (100%)	0	0	0	9
co1	2	2	2	0	6 (100%)	0	0	0	6
co2	1	1	0	2	4 (67%)	1	1	2 (33%)	6
he1	1	1	1	0	3 (75%)	1	0	1 (25%)	4
he2	6	6	2	2	16 (76%)	4	1	5 (24%)	21

**ALKOHOL - UŻYWANIE, NADUŻYWANIE, UZALEŻNIENIE.
KSZTAŁTOWANIE WŁAŚCIWYCH POSTAW**

po1	14	14	8	8	44 (79%)	6	6	12 (21%)	56
po2	2	2	1	1	6 (67%)	2	1	3 (33%)	9
sd1	2	2	2	2	8 (73%)	2	1	3 (27%)	11
sd2	2	2	2	0	6 (100%)	0	0	0	6
se1	2	2	1	0	5 (100%)	0	0	0	5
se2	2	2	0	1	5 (100%)	0	0	0	5
st1	2	2	0	2	6 (100%)	0	0	0	6
st2	6	6	4	2	18 (90%)	2	0	2 (10%)	20
tr1	5	5	4	0	14 (93%)	1	0	1 (7%)	15
tr2	2	2	2	1	7 (58%)	3	2	5 (42%)	12
un1	0	0	0	0	0	4	4	8 (100%)	8
un2	3	3	1	0	7 (100%)	0	0	0	7

Skróty itemów są wyjaśnione w tabeli 2. Liczba za skrótem oznacza numer itemu zgodnie z tabelą 2. Skróty uzasadnień kategorii: 1) Zgodność z jedną z dziesięciu wartości; 2) Zgodność z jedną z czterech wartości wyższego rzędu 3) Zgodność z wartością sąsiadującą 4) Negacja – odniesienie do wartości przeciwstawnej (jednej z dziesięciu wartości lub jednej z czterech wartości wyższego rzędu) 5) Niezgodne – inny sens, inna wartość 6) Niezgodne – chaos

Tabela 4a. zawiera przykłady pozytywne - uzasadnienia wyboru każdego z 10 typu wartości, które znalazły się w kategorii zgodnych i przykłady negatywne – uzasadnienie odrzucenia, ale zgodne z treścią danej wartości

Wartość	Treść itemu	Uzasadnienia
osiągnięcia	być najlepszym	„Bo lubię wygrywać. „Bo inni wtedy mogą być smutni, dlatego bo nic nie wygrali i wtedy są smutni i nie wiem jeszcze.” „Bo jak ktoś wygrywa, to inni się czasami czują źle. „Bo lubię wygrywać i często wygrywam.” „No bo chcę być najlepszym w świecie.(...)”
	pokazywać, co umiem	„No bo jak się coś pokaże, a tego mama nie wiem, że my to umiemy, (...) to pokażemy to mamie i mama się będzie bardzo cieszyć.” „No bo dzieci już wiedzą, co ja umiem.”
życzliwość	pomagać innym	„Żeby pomagać innym, bo np. jak koleżanka przechodzi przez ulicę, to można jej pomóc.” „Żeby [ta osoba] nie była smutna i żeby się nie czuła samotna.”
	sprawiać innym radość	„Bo to fajnie jest sprawiać radość innym, bo wtedy ktoś inny się cieszy.”

**ALKOHOL - UŻYWANIE, NADUŻYWANIE, UZALEŻNIENIE.
KSZTAŁTOWANIE WŁAŚCIWYCH POSTAW**

Tabela 4b. zawiera przykłady pozytywne - uzasadnienia wyboru każdego z 10 typu wartości, które znalazły się w kategorii zgodnych i przykłady negatywne – uzasadnienie odrzucenia, ale zgodne z treścią danej wartości (cd.)

przystosowanie	stosować się do reguł	„(...) żeby nic się nie stało.” „Żeby mnie samochód nie potrącił.”
	być taki jak inni	„No robić co jest dobre, no ściągać co jest dobre.”
hedonizm	cieszyć się życiem	„Bo chcę długo żyć.” „No bo trzeba się w życiu bawić, a nie ciągle siedzieć tylko i się nudzić.”
	sprawiać sobie przyjemność	„Bo ja lubię coś kupować, coś fajnego: lody cukierki, tort.” „A sprawiać sobie przyjemność, no to, że jakbym nie sprawiała sobie przyjemności, no to bym była smutna.” „A tutaj chcę sprawiać i sobie i innym przyjemność.”
władza	być silnym i bogatym	„No bo bogactwa nie są ważne.” „Nie jest dla mnie ważne, bo nie chcę się przechwalać pieniędzmi, i wtedy wszyscy uznają, że tylko dla mnie znaczą pieniądze.” "Bo nie chcę być silnym i bogatym, żeby nie mówili, że jest najbogatszym albo że ma za dużo pieniędzy."
	być przewodnikiem	„To mnie nie interesuje, bo dam młodszym dzieciom poprowadzić.” „No bo nie chcę nie lubię być przewodnikiem i prowadzić wszystkich, np. po zoo jak pojedę do zoo i ktoś przyjechał, to będę musiał prowadzić.”
kierowanie sobą	odkrywać coś nowego	I odkrywać różne rzeczy.” „ Świat?” „No bo ja nie chcę odkrywać niczego, no bo mama mi już mówiła o wszystkich planetach, o całej Ziemi, co i jak.”
	mieć fantazję i ciekawe pomysły	„Bo lubię bardzo malować.” „Śpiewać i malować.” „I tu można być bardzo wesołym i pomysłowym.”
bezpieczeństwo	czuć się bezpiecznie	„I być bezpiecznym.” „Żeby dbać o swoje bezpieczeństwo”.
	chronić się przed niebezpieczeństwem	„W domu z mamą, mama nas ociepla.” „Bo ja nie lubię jak jest głośno.”

Tabela 4c. zawiera przykłady pozytywne - uzasadnienia wyboru każdego z 10 typu wartości, które znalazły się w kategorii zgodnych i przykłady negatywne – uzasadnienie odrzucenia, ale zgodne z treścią danej wartości (cd.)

stymulacja	przeżywać przygody	„Przygody, to np. gdzieś pójść z rodzicami nad morze np.” „Przeżywać przygody, bo można coś sobie zrobić.”
	robić coś emocjonującego	„No bo tu można się wiele nauczyć, jak przeżywa się coś emocjonującego.” „Robić coś emocjonującego, można się też wiele nauczyć i robić inne rzeczy, nie tylko te wcześniej.” „No bo mogę sobie zrobić krzywdę.”
tradycja	myśleć o Bogu	„No bo Pan Bóg jest najważniejszą Osobą, bo stworzył Niebo i wszystko zależało wpierw od Niego.” „No bo Bóg jest najważniejszy i jest zawsze na pierwszym miejscu.”
	słuchać o tym, jak było kiedyś	„Słuchać dziadka albo babci.” „Można się z tego wiele bardzo nauczyć.” „No bo to było już kiedyś, a teraz jest inaczej.”
uniwersalizm	Poznawać dzieci z innych krajów	„Można się z nimi pobawić.”
	troszczyć się o przyrodę	„Bo ja lubię troszczyć się o roślinki.” „Podlewamy kwiatki.” „No bo jak wszyscy tak będą śmiecić przyrodę, to tak będzie wyglądać brzydko.”

Przykładem uzasadnienia pierwszej kategorii (zgodność z jedną z dziesięciu wartości) jest uzasadnienie uznania wartości osiągnięcia jako bardzo ważnej (item ac1 - być najlepszym - „Bo lubię wygrywać i często wygrywam.”) Innym przykładem jest uzasadnienie uznania za bardzo ważne wyboru wartości tradycji (tr2) słuchać o tym, jak było kiedyś - „Słuchać dziadka albo babci.”

W drugiej kategorii (zgodność z jedną z czterech wartości wyższego rzędu) wybory dzieci były uzasadniane poprzez odwołanie do szerszej kategorii, w której skład wchodzi dana wartość. Zaobserwowano, że niektóre dzieci uzasadniały wybór wartość życzliwość poprzez odwołanie się do wartości wyższego rzędu przekraczanie siebie. Przekraczanie siebie zawiera dwa typy wartości: uniwersalizm i życzliwość. Uniwersalizm jest zdefiniowany jako zrozumienie, uznanie, tolerancja, troska o dobro wszystkich ludzi, ochrona przyrody, sprawiedliwość, pokój, mądrość.

Życzliwość oznacza troskę o dobro najbliższych, rodziny, przyjaciół; przyjaźń, miłość. Wypowiedzi dzieci wskazują na odnoszenie się do nadrzędnej kategorii, łączącej charakterystykę życzliwości i uniwersalizmu. Przykładem takiego uzasadnienia są wypowiedzi odwołujące się do wyboru wartości życzliwości (be2) sprawiać innym radość - „Tutaj, bo lubię jak ktoś jest szczęśliwy.”; wartości życzliwości (be1) pomagać innym - „Żeby nie była smutna i żeby się nie czuła samotna” ; „Pomagać innym, żeby nie sprawiać komuś przykrości i żeby ta osoba się czuła bardzo szczęśliwie, żeby nie czuła się smutna.”/ „No bo fajnie się pomaga innym no i wtedy ktoś jest szczęśliwy”; „No bo lubię pomagać, no bo jestem miły.”

Przykładem wypowiedzi zakwalifikowanej do trzeciej kategorii (*zgodność z wartością sąsiadującą*) jest uzasadnienie wartości hedonizmu poprzez odniesienie się do wartości stymulacji. Przykładem jest uzasadnienie uznania za bardzo ważne wartości hedonizmu (he2) sprawiać sobie przyjemność - „No bo trzeba się w życiu bawić, a nie ciągle siedzieć tylko i się nudzić.”

Zgodnie z planem analizy zakwalifikowano niektóre uzasadnienia do czwartej kategorii (*Negacja – odniesienie do przeciwstawnej jednej z dziesięciu wartości lub przeciwstawnej jednej z czterech wartości wyższego rzędu*). Przykładem jest uzasadnienie wartości przystosowania (co2 – być taki jak inni) z wymiaru zachowawczości poprzez odwołanie się do wartości kierowania sobą należącej do wymiaru otwartości na zmiany. Osoba uznała za w ogóle nieważne wartość przystosowania (co2) być taki jak inni - „Nie chcę być taki jak inni też, no bo własną drogę chciałbym mieć.”; „Bo nie chcę być takim jak inni, bo ja wolę robić wszystko po swojemu.” Innym przykładem jest uzasadnienie wartości władzy z wymiaru umacniania siebie poprzez odwołanie się do wartości życzliwości należącej do wymiaru przekraczania siebie. Osoba uznała za w ogóle nieważne wartość władzy (po1) być silnym i bogatym - „Bo jak się jest silnym i bogatym, no to trzeba komuś rozkazywać, a ten a wtedy temu innemu to jest tak trochę smutno, ciągle mu rozkazuje się.”

Przyporządkowano odpowiednie uzasadnienia do piątej kategorii (*Niezgodne – inny sens, inna wartość*). Przykładem jest sytuacja, w której dziecko uznało za w ogóle nieważne wartość kierowania sobą (sd1) odkrywać coś nowego - „No bo pamiętam wszystko co babcia mi mówiła i dziadek mi mówił, I nie chcę, żeby sto razy przypominali mi.” W ramach tej kategorii wyróżniono też przykłady uzasadnień, w których dzieci ujawniły inny sposób rozumienia wymiaru umacniania siebie. Przykładem jest uznanie za w ogóle nieważne wartości hedonizmu (he2) sprawiać sobie przyjemność wraz z uzasadnieniem, w którym ujawniła się chęć

jednoczesnej troski o siebie i innych („A tutaj chcę sprawiać i sobie i innym przyjemność.”; „A ja chcę też sprawić innym przyjemność, nie tylko sobie.”)

Niektóre wypowiedzi zakwalifikowano do szóstej kategorii (*Niezgodne – chaos*). Przykładem jest uzasadnienie wyboru wartości uniwersalizmu (un1) poznawać dzieci z innych krajów – „Poznawać dzieci z innych krajów, to rzadko poznaję, więc pewnie w ogóle nie poznam.”

7. Dyskusja

Wyniki potwierdziły to, że dzieci rozumieją wartości zgodnie z teorią Schwarza (1992), zoperacjonalizowaną w PBVS-C (Döring i in., 2010) . Wprawdzie struktura wartości wykazała odstępstwa od zakładanej teoretycznie struktury kołowej, jednak dwa główne wymiary można w danych zlokalizować, a znalezione odstępstwa wydają się mieć znaczenie rozwojowe. We wczesnych etapach rozwoju tworzący się system wartości jest mniej zróżnicowany, a niektóre wartości ściśle się ze sobą wiążą (Cieciuch, 2013).

Wyniki pokazały też różnice w ulokowaniu i przesunięciu pewnych wartości, co świadczy o tym, że motywacyjne znaczenie poszczególnych wartości (jak np. kierowanie sobą, przystosowanie) nie jest jeszcze jednoznaczne w grupie dzieci w wieku 7-8r.ż.

Hipoteza dotycząca preferowanych przez dzieci wartości sformułowana na podstawie danych z literatury (Cieciuch, 2013; Cieciuch i in., 2013; Döring i in., 2015) potwierdziła się. W hierarchii wartości dzieci najwyżej znajdują się wartości wyższego rzędu: przekraczanie siebie i zachowawczość. Do najbardziej preferowanych wartości należą życzliwość, tradycja i bezpieczeństwo.

Najważniejszym celem badań było odkrycie, jak dzieci rozumieją wartości przedstawione na rysunkach PBVS-C. Metoda *cognitive interviewing* wydobyla sposób rozumienia itemów kwestionariuszowych. Uzasadnienia pokazały, że dzieci rozumieją wartości zasadniczo zgodnie ze znaczeniem wartości w modelu Schwarza (1992) oraz operacjonalizacją w narzędziu PBVS-C (Döring i in., 2010), zatem badania przy pomocy PBVS-C mają psychologiczny sens. Również odstępstwa od struktury kołowej w takim kontekście podlegają interpretacji jako być może świadczące o pewnych prawidłowościach rozwojowych.

Badania wykazały, że słuszne jest mówienie o tym, że już w dzieciństwie istnieje zróżnicowana struktura wartości uporządkowana w cztery grupy, choć

w szczegółach zauważalne są pewne odstępstwa. Zarówno potwierdzenia, jak i odstępstwa od struktury kołowej są inspiracją do podjęcia kolejnych badań. Badania skłaniają do kolejnych analiz służących zobaczeniu obrazu i budowaniu interpretacji struktury, która odtwarza się u dzieci.

Bibliografia:

- Bilsky, W., Janik, M., Schwartz, S. H. (2011). The structural organization of human values – Evidence from three rounds of the European Social Survey (ESS). *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42, 759-756.
- Bilsky W., Niemann F., Schmitz J., Rose I. (2005). Value structure at an early age: Cross-cultural replications. W: W. Bilsky, D. Elizur (red.), *Facet Theory: Design, analysis and applications. Proceedings of the 10th International Facet Theory Conference in Rome, 10-13 July 2005* (s. 241–248). Praga: Agencja Action M.
- Boeije, H., Willis, G. (2013). The Cognitive Interviewing Reporting Framework (CIRF): Towards the harmonization of cognitive testing reports. *Methodology: European Journal of Research Methods for the Behavioral and Social Sciences*, 9(3), 87-95.
- Bubeck, M., Bilsky, W. (2004). Value structures at an early age. *Swiss Journal of Psychology*, 63(1), 31-41.
- Buers, C., Triemstra, M., Bloemendal, E., Zwijnenberg, N.C., Hendriks, M., Delnoij, D. M.J. (2014). The value of cognitive interviewing for optimizing a patient experience survey. *International Journal of Social Research Methodology*, 17,(4), 325–34.
- Cieciuch, J. (2013). *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*. Warszawa: Liberi Libri.
- Cieciuch, J., Döring, A. K, Harasimczuk, J. (2013). Measuring Schwartz's values in childhood: Multidimensional scaling across instruments and cultures. *European Journal of Developmental Psychology*, 10(5), 625-633.
- Cieciuch, J., Harasimczuk, J., Döring, A. K. (2013). Validity of the Polish adaptation of the Picture-Based Value Survey for Children. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 31(4), 404-409.
- Cieciuch, J., Harasimczuk, J., Döring, A. K. (2010). Struktura wartości w późnym dzieciństwie. *Psychologia Rozwojowa*, 15(2), 33-45.

- Cieciuch, J., Davidov, E., Algesheimer, R. (2016). The stability and change of value structure and priorities in childhood: A longitudinal study. *Social Development*, 25(3), 503-527.
- Cieciuch, J., Schwartz, S. H., Davidov, E. (2015). The social psychology of values. W: J. D. Wright (red.), *International encyclopedia of social and behavioral sciences, edition: second edition, chapter: Social psychology of values*, Publisher: Elsevier, (s.41-46).
- Cieciuch, J., Zaleski, Z. (2011). Polska adaptacja Portretowego Kwestionariusza Wartości Shaloma Schwartza. *Czasopismo Psychologiczne*, 17(2), 251-262.
- Davidov, E., Schmidt, P., Schwartz, S. H. (2008). Bringing values back in. The adequacy of the European Social Survey to measure values in 20 countries. *Public Opinion Quarterly*, 72(3), 420-445.
- Döring, A. K. (2008) . Assessment of children's values: The development of a picture-based instrument. Münster: Westfälische Wilhelms-Universität.
- Döring, A. K. (2010). Assessing children's values: An exploratory study. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 28(6), 564-577.
- Döring, A. K., Blauensteiner, A., Aryus, K., Drögekamp, L., Bilsky, W. (2010). Assessing values at an early age: The Picture-Based Value Survey for Children. *Journal of Personality Assessment*, 92(5), 439-448.
- Döring A. K., Schwartz, S.H., Cieciuch, J., Groenen, P. J. F., Glatzel, V., Harasimczuk, J., Janowicz, N., Nyagolova, M., Scheefer, E. R., Allritz, M., Milfont, T.L., Bilsky, W. (2015). Cross-cultural evidence of value structures and priorities in childhood. *British Journal of Psychology*, 106(4), 675-699.
- Foddy, W. (1996). The in-depth testing of survey questions: A critical appraisal of methods. *Quality and Quantity*, 30(4), 361-370.
- Latcheva, R. (2011). Cognitive interviewing and factor-analytic techniques: a mixed method approach to validity of survey items measuring national identity. *Quality and Quantity*, 45, 1175–1199.
- Piaget, J. (1996). *The psychology of intelligence*. Patterson, NJ: Littlefield, Adams.
- Presser, S., Couper, M. P., Lessler, J., Martin., E., Martin, J., Rothgeb, J. M., Singer, E. (2004). Methods for testing and evaluating survey questions. *Public Opinion Quarterly*, 68(1), 109-130.
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical Advances and empirical tests in 20 countries. W: M. P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, t. 25 (s.1-65). London: Academic Press.

- Schwartz, S. H. (2010). Basic values: How they motivate and inhibit prosocial behavior. W: M. Mikulincer, P. Shaver (red.), *Prosocial motives, emotions, and behavior: The better angels of our nature* (s.221-241). Washington: American Psychological Association Press.
- Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C., Ramos, A., Verkasalo, M., Lönnqvist, J.-E., Demirutku, K., Dirilen-Gumus, O., Konty, M. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 663-688.
- Willis, G. B. (2015). Research synthesis: The practice of cross-cultural cognitive interviewing. *Public Opinion Quarterly*, 79, Special Issue, (s.359-395).